

Nişâbur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı

Hatice Çubukcu*

Öz

Hicrî III. ve IV. Yüzyıllarda tasavvuf hareketi içinde öne çıkan sûfi ekollerden biri de Nişâbur Ekolüdür. Nişâbur Ekolüne mensup sûfiler “melâmet ve fütüvvet” anlayışlarıyla dikkat çekmişlerdir. Bu ekole mensup hanım sûfilerin tasavvuf düşüncelerinde de benzer eğilimi görmekteyiz. Çoğunlukla zamanın önde gelen sûfilerinin yakınında yetişmiş olan bu hanımlarda fütüvvet; îsâr, tevekkül, eziyet vermemek, iyiliği yaymak, halka hizmet, fakirlere yardım şeklinde tezâhür etmiştir. Söz konusu hanım sûfiler tarafından melâmet de; riya endişesi, ihlâs, özel kıyafet ve törenlere karşı olma, nefsi ithâm ve aşağılama şeklinde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Riyâ, ihlâs, melâmet, fütüvvet, nefis.

As Members of Nishapur School, Female Sûfi' Understanding of Futuwva and Malama

Abstract

One of the sûfi-schools that played a key role in the mystical movemnet in the 3rd and 4th centuries A.H. is, of course, Nishapur School. The sûfis who were the members of Nishapur School drew attention with their understanding of ‘Malama and Futuwwa’. It is apparent that female sûfis who belonged to the same school cherished similar tendencies towards mystical thoughts. Futuwwa appeared in these female sûfis who were trained by the sûfi-leaders who were distinguished at the time in such a way as altruism, absolute reliance on God, not causing any pain to living things or humans, making good deeds widespread, serving the public and helping the poor. Malama was viewed and characterized by these female sûfis as blaming and disgracing one’s own lower-self (nafs), refusing any kind of private rituals and special clothes, sincerity and anxiety of hypocrisy.

Keywords: Hypocrisy, sincerity, malama, futuwwa, nafs (lower self).

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ordu/ Türkiye, h_cubukcu@hotmail.com

Giriş

Bu makalemizde “İlk Dönem Hanım Sufiler” isimli çalışmada¹ yer alan Nişaburlu hanım sufilerin melâmet ve fütüvvet anlayışlarını daha da detaylandırarak ele almayı amaçlamaktayız.

İslam’ın manevî yönünü temsil eden tasavvuf akımı oluşum devresinden itibaren hanım müntesiplerinin çokluğuyla dikkat çekmiştir. Öyle ki, İbnü’l-Cevzî (ö.597/1201), Molla Câmî (ö.898/1492), Abdülvehhâb eş-Şa’rânî (ö.973/1565) gibi tabakât yazarları eserlerinde hanım sûfilere geniş yer vermiş hatta Ebû Abdurrahman Sülemî (412/1021)’de olduğu üzere kadın sûfilerden bahseden müstakil eserler kaleme almışlardır. Şüphesiz Müslüman kadınların tasavvufî hayata olan teveccühlerinde tarihî, sosyolojik, psikolojik pek çok etkenden bahsedilebilir. Söz konusu etkenlerin en başında, tasavvufun kadın hususunda diğer İslamî disiplinlerden farklı, daha pozitif bir görüşünün olmasını² sayabiliriz. Zâhirî ilimlerin aksine İslam tasavvufunda kadın erkek ayrımı en asgari sınırdaki tutulmuştur. Öyle ki, tasavvufî düşünceye göre mânevî alanda ulaşılabilecek en üst nokta olan “velâyet” mertebesine erişmede kadın erkek arasında fark yoktur.³ Kaynaklarda Râbia el-Adeviyye (ö.185/801) başta olmak üzere çok sayıda kadın evliyânın adı geçmektedir.

Ayrıca tasavvufun aklın ötesinde kalpte oluşan ilhâmî bilgiye önem vermesi kadınları ona yaklaştıran bir diğer unsur olmuştur. Zira ilahî sırlara ve hakikâtlere ulaşmanın yolu olan aşk, şevk, vecd, muhabbet gibi hususlar kadınlarda daha güçlü şekilde tezâhür etmektedir.⁴

Kısacası her devirde hanım sûfilerin tasavvufî düşünceye fazlaca rağbet ettiklerini ve bu düşünceye önemli katkı sağladıklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla tasavvufî düşüncenin zaman içinde belli ekollere ayrılmasıyla da hanım sûfilerin, mensubu oldukları ekollerin öne çıkan söylemleri doğrultusunda tasavvuf anlayışlarını oluşturdukları görülmüştür. Ekseriya dönemin önde gelen sûfilerinin etrafında yetişmiş olan bu hanımlar, mevcut tasavvufî anlayışı yansıtmalarının yanında, tasavvufî düşünceye orijinal açılımlar getirebilecek kabiliyete de haiz idiler. Özellikle H. III. ve IV. asırlarda, anlatılan bu özelliklerde -tasavvufî düşüncede yaşanan canlılığa paralel olarak- azımsanamayacak sayıda hanım sûfî yetişmiştir. Bilindiği gibi bu asırlarda görülen belli başlı tasavvufî ekoller; Bağdat,

1 Bknz: Hatice Çubukcu, *İlk Dönem Hanım Sufiler (H.I-V/M.VII-XI Yüzyıllar)*, İnsan Yayınları, 2006.

2 Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev.Ergun Kocabıyık, İstanbul, Kabalcı yayınevi, 2001, s.413; Süleyman Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995,s.13.

3 Margaret Smith, *Bir Kadın Sûfî Rabia*, çev.Özlem Eraydın, İstanbul, İnsan yayınları, 1991,s.37.

4 Uludağ,age.,s.55.

Mısır, Şam, Nişâbur şeklinde tespit edilmiştir.⁵ Çalışmamızda Nişâbur ekolünde öne çıkan fütüvvet ve melâmet anlayışlarının, özellikle bu ekole mensup hanım sûfiler nezdindeki algılanış şekli üzerinde durup, onların bu husustaki ifadelerini değerlendirmeye çalışacağız. Ancak öncelikle fütüvvet ve melâmet kavramlarından kısaca bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Fütüvvet kavramının kendinden türediği ve genç, delikanlı, yiğit anlamlarına gelen fetâ⁶ kelimesi İslam öncesi Arap toplumunda kullanılmaktaydı. Öyle anlaşılıyor ki, fetâ kelimesi bazı merhaleler geçirmiş; din dışı nötr bir anlama sahipken zamanla dinî ve tasavvufî bir hüviyet kazanmıştır.⁷ Zamanla tasavvufî bir mâhiyete bürünen fetâ kelimesi önceleri toplumsal hayatta bir ideal iken sonraları fütüvvet adıyla rûhânî hayatta ideal haline gelmiştir.⁸ Fetâ isminin Kur'an'da geçiyor olması şüphesiz onun kavramlaşma sürecini olumlu yönde hızlandırmıştır. Kur'an'da fetâ (fitye, fetayât) diye nitelendirilen⁹ kişiler için bu sıfat dînî bir mânâ taşımanın yanında takdir edilen bir anlam ifade etmektedir. Buna göre put kıran¹⁰ veya gördükleri baskıya rağmen inançlarını koruyan ve bu uğurda ülkelelerini terkeden kişilerden fetâ diye söz edilmektedir.¹¹ Bundan dolayı halk arasında takdir edilen bir vasıf olan yiğitliği Kur'an'daki fetâ ifadesiyle irtibatlandırılan sûfiler onu yaygın bir tasavvufî kavram olarak kullanmaya başlamışlardır. Başlangıcından kurumsallaşmasına kadar oldukça uzun bir serüveni olan fütüvvet kavramının araştırmacılar tarafından tespit edilen tarihî merhaleleri şu şekildedir:

- 1) İslâm öncesi dönem (cahiliye dönemi)
- 2) İslâm'ın ilk asırları
- 3) Tasavvufî fütüvvet dönemi
- 4) Abbasî Halifesi Nâsır- Lidînillâh (ö.1180/1225) dönemi
- 5) Ahîlik fütüvveti veya ahîlik dönemi.¹²

Söz konusu bu dönemlerden konumuzla alakalı olan, mâlûm olduğu üzere tasavvufî fütüvvettir. Kaynaklarda fütüvvet ehlerinden oldukları söylenen kişilere

5 Ebu'l-Alâ Afifî, *Tasavvuf İslamda Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul, İz yayıncılık,1999, s.83; H.Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1997, ss.111-120.

6 Hüseyin b. Muhammed Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Kahire, 1961, s.372.

7 Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul, İnsan yayınları, 20003, s.257.

8 Mehmet Demirci, "Ahîlik'te Tasavvufî Boyut: Fütüvvet", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.7, İzmir, 1992, s. 84.

9 Kur'an, en-Nisâ ,4/25; Yûsuf,12/ 30,36,62; el-Kehf, 18/60,62.

10 Kur'an, el-Enbiya 21/60.

11 Kur'an, el-Kehf 18/10,13.

12 Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: "Kitâbu'l-Fütüvvet", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.2, Sakarya, 2000, s.138.

bakıldığında bu anlayışın Horasan, Şam, Bağdat başta olmak üzere¹³ sûfî düşünce-
cenin uzandığı her yerde benimsendiği görülmektedir. Horasan bölgesi içinde
hicrî III. ve IV. yy da öne çıkan bir merkez olan Nişâbur mektebinde fütüvvet
ehlinden Fudayl b. İyâz (ö.187/803), Ahmet b. Hadraveyh (ö.240/845), Ebû Hafs
Haddâd (ö.270/884), Ebû Türâb Nahşebî (ö.245/859), Ebû Abdullah es-Siczî,
Ebu'l-Hasan Büşencî (ö. 348/959), Ebû Osman Hîrî (ö.298/910), Ebu'l-Kâsım
Nasrâbâzî (ö.372/982), Hâtim el-Esam (ö.237/851) gibi isimleri sayabiliriz. Fütü-
vvet anlayışı anılan zevatın elinde asabiyet ve kabileciliğe dayalı bir îsâr an-
layışından kurtarılarak mürüvvet ile birlikte isâr merkezli fakat genel anlamda
ahlâkî erdemlerin toplandığı bir kavram haline getirilmeye çalışılmıştır.¹⁴ Tasav-
vufta fütüvvet terimiyle; fedakarlık, diğerkamlık, iyilik, yardım, insan severlik,
hoşgörü, ve nefesine sözgeçirme gibi ahlakî nitelikler kastedilmiştir.¹⁵ Bu konu-
da, Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî (ö.295/907)'nin fütüvveti, tekellüfü terk ve cömertlik
şeklinde tarif etmesiyle¹⁶ Ebû Hafs Haddâd'ın, insaf etmek fakat insaf istemeyi
terketmek,¹⁷ Fudayl b. İyâz'ın, dostların kusurlarını hoş görmek¹⁸ şeklindeki fütü-
vvet tariflerini örnek olarak zikredebiliriz Fütüvvet kavramının ilkeleri yazılı ola-
rak Ebû Abdurrahman Sülemî (ö.412/1021), Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî (ö.465/1072),
Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö.481/1088), Ebû Hafs es-Sühreverdî (ö.632/1234)
gibi sûfî müelliflerce tespit edilmiştir. Sülemî'nin fütüvvet risâlesi bu husustaki en
erken çalışmadır. Onun derlediği fütüvvet ilkeleri şu şekildedir: “Doğruluk, vefa,
cömertlik, güzel huy, göz tokluğu, dostlarla şakalaşma, arkadaşlarla iyi geçinme,
kötü söz söylemekten kaçınma, iyilik yapmayı arzulama, güzel komşuluk yapma,
güzel konuşma, ahde vefa, aile efradına ve hizmetçilere iyi davranma, çocukları
güzel terbiye etme, Allah için dost ve Allah için düşman olma, malını mülkünü
dostlara harcama ve bu iyiliği başa kakmamak, misafirlere hizmet etme, canıyla
malıyla dostların işine koşma, kötülüğe iyilikle karşılık verme, mütevâzi olma,
kibirlenmeme, ana-babaya iyilik etme, akrabayı ziyâret etme, ihvânın kusurlar-
ını örtme ve gizliden onlara öğüt verme, onlara dua etme, halk ile ülfet etme,
fakirlere acıma, fakirlerle oturmaktan şeref duyma, zenginlere zenginliklerin-
den dolayı hürmetten kaçınma, Rabbiyle zengin olma ve zenginliğine şükretme,
Müslümanlara merhamet ve iyilik etme, dili yalandan, gıybetten, kulağı haram
işitmekten koruma, gözü haramlara yumma, amellerde ihlaslı olma, dışa dikkat
edip içi gözetleme, yaratıklarda iyilik görme, iyilerle arkadaş olma, dünyadan

13 Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*; İstanbul, Gri Yayıncılık, 1992, s.76.,

14 Bolat, *age.*, s.280.

15 Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *DİA*, c.12, İst. 1996, ss.259-260.

16 Ebu'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Der-
gah Yayınları, 1982, s.123.

17 Hucvirî, *age.*, s.123.

18 Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, tah. Abdülhalim
Mahmud, Kahire, 1974, c.2, s.473.

yüz çevirme, Allah'a yönelme, böbürlenmemek, hiç kimseden çekinmeden hakkı söyleme, mecliste aşağı oturmaya razı olma, kendi hakkını istemekten vazgeçme ve başkalarının hakkını tam verme, yokluk sırasında yalnız Allah'a güvenme, aza tamah etme, günâhkârlara şefkat etme, kimseyi rahatsız etmeme, dışının içine uymasına özen gösterme, uzakta olsa bile dostu ziyâret etme, dostunun dostuyla dost, düşmanıyla düşman olma."¹⁹

Nişâbur ekolüne mensup sûfiler, fütüvvet anlayışlarının yanı sıra tasavvufa melâmet adıyla farklı bir düşünce tarzı kazandırmışlardır. Esasında onların fütüvvet anlayışları Melâmiliğin doğuşuna zemin hazırlamış, teşekkülünde rol oynamıştır.²⁰ Tasavvufun şekilci bir hal almasına tepki duyan Horasanlı sûfilerin ortaya koyduğu melâmetiliğin önderi olarak Hamdûn el-Kassâr (ö.271/884) gösterilmiştir.²¹ Kur'an'da geçen: "Onlar kınayanların kınamalarından korkmazlar. Bu Allah'ın bir lutfudur ki, onu dilediğine verir. Allah her şeyi kuşatandır, bilicidir."²² "Kendini kınayan nefse yemin ederim."²³ şeklindeki ayetlere dayandırılan melâmet anlayışı zaman içinde; iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, şöhretten uzak durma, nefsi itham ederek onun ayıplarıyla meşgul olma, amelleri görmeme gibi anlamlar kazanmıştır. Böylesi selbî bir anlayışa sahip olan melâmîler, nefislerini ayıplayıp, suçladıkları ve onun kusurlarından bahsettikleri kadar, nefislerini övmeyiz; riyâdan konuştukları kadar, ihlâstan söz etmezler. Amellerin eksik ve kusurlarından konuşmayı onların faziletlerinden konuşmaya tercih ederler.²⁴ Bunun yanında Sülemî, yukarıda fütüvvet ilkeleri olarak zikrettiğimiz ilkelerin hemen hepsini melâmet ilkesi olarak da zikretmiştir yani söz konusu ilkeler melâmet içinde geçerlidir.²⁵ H. III. ve IV. yüzyılda melâmetî olarak tanınan sûfiler arasında; Hamdûn Kassâr, Ebû Osman Hîrî, Ebû Hafs Haddâd, Ebu Türab Nahşebî, Ahmed b. Hadraveyh, Abdullah b. Münâzil (ö.331/942), Ebû Amr b. Nüceyd (ö.365/975), Bâyezîd-i Bistâmî (ö.261/875), Muhammed b. Ahmed el-Ferrâ (ö.360/971) gibi isimleri sayabiliriz.²⁶ Başlangıçta Irak ve diğer bölgelerde gelişen tasavvuf hareketine bir tepki olarak ortaya çıkan melâmetîlik, daha sonra tasavvufî sistem içinde bir yandan bir meşrebın adı olma özelliğini kazanırken diğer yandan bir tarikatın adı olmuştur.²⁷ Melâmet hareketinin gelişimi, 1.Melâmiyye-i Kassâ-

19 Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Kitâbu'l-Fütüvve (Tasavvufta Fütüvvet)*, nşr. ve çev. Süleyman Ateş, Ankara, AÜF yayınları, 1977, s.93-94.

20 Ebu'l-Alâ Affî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz yayıncılık, 2000, s. 166.

21 Hucvirî, *age.*, s.148.

22 Kur'an, Maide, 5/ 54.

23 Kur'an, Kıyamet, 75/ 2.

24 Afîfî, *age.*, s.86.

25 Bolat, *age.*, s.293.

26 Bolat, *age.*, s.18.

27 Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1997, s. 113-114.

riyye, ilk Devre Melâmileri 2.Melâmiyye-i Bayrâmiyye Orta Devre Melâmileri 3.Melâmiyye-i Nûriyye, Son Devre Melâmileri, şeklinde 3 kategoride ele alınmıştır.²⁸ Bizim araştırmamızın konusunu ise Melâmiyye-i Kassâriyye şeklinde adlandırılan ilk devre melâmileri oluşturmaktadır. Sonraki dönemlerin aksine ilk devre melâmileri meşru bir gayeye ulaşmada kullanılan vasıtanın da meşru olması gerektiğine inanmaktaydılar.²⁹

Esasında Horasan bölgesinde ortaya çıkan fütüvvet ve melâmet anlayışlarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur.³⁰ Melâmilerin öğretilerinin büyük bir kısmı fütüvvet ehlinin öğreti ve adetlerinden beslenmiştir. Buna göre melâmiler, Müslüman zâhidlerin gerçek fetâlarıdır³¹ dememiz yanlış olmaz. Öyle ki kaynaklarda melâmetiliğin kurucuları arasında sayılan isimler aynı zamanda fütüvvet ehli olarak da zikredilmiştir.³² Bu isimlerin çoğunun haddâd, kassâr şeklinde meslek adıyla anılması ve birçoğunun esnaf olması dahi melâmetliliğin fütüvvet ilkeleriyle nedenli örtüştüğünü göstermektedir.³³ Esasında fütüvvet ve melâmet aynı gerçeğin iki farklı yönüdür.³⁴ Her iki anlayışın ilkelerini tespit eden Sülemî, Melâmiliğin esasları arasında çok sayıda fütüvvet ilkesi zikretmiştir. Neticede ilk dönem fütüvvet ve melâmet anlayışlarının birbiriyle iç içe bir görünüm sergilediklerini söyleyebiliriz. Söz konusu bu durumu hanım sûfilerde de görmekteyiz. Şöyle ki kaynaklarda Emetü'l-Aziz (Hevrâ) gibi fütüvvet ehli olarak tanıtılan bazı hanım sûfilerden melâmî düşüncüyü yansıtan rivayetler de zikredilmiştir.

Nişâburlu hanım sûfîlerin melâmet ve fütüvvet anlayışlarını tespitte yararlandığımız en önemli kaynağımız, Ebu Abdurrahman Sülemî'nin sadece kadın sûfîlerin tanıtımına tahsis ettiği, "Zikrû'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyat" isimli eseridir. Aynı zamanda melâmet ve fütüvvet ilkelerini müstakil eserlerde tespit edip derleyen bir müellif olan Sülemî, hanım sûfilerle ilgili kaleme aldığı bu eserinde, fütüvvet ehlinden ve melâmetî eğilime sahip çok sayıda hanım sûfiye yer vermiştir. Sülemî'nin eserinin ilginç bir de serüveni vardır. Varlığı bilinmesine rağmen uzun yıllar kayıp olan bu eser,³⁵ 1991 yılında araştırmacı Dr. Mahmut Muhammet et-Tanahî tarafından keşfedilmiş ve tahkiki yapıлып ilim dünyasına

28 Gölpınarlı, *age.*, ss.3, 31, 229; Bolat,*age.*,s .19

29 Bolat, *age.*, s.395.

30 Bolat, *age.*,s. 290.

31 Afîfî, *Makaleler*, s.154.

32 Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik İslam Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, İstanbul,-Dergâh yayınları, 2009, s.153.

33 Sara Sviri, "İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmîzi", *Tasavvuf Dergisi*, çev. Salih Çift, sayı 11, İstanbul, 2003 s. 461.

34 Afîfî, *Makaleler*, s.193.

35 Smith, *age.*, ss.32-33; Annemarie Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul,İz yayıncılık, 1999, s.23.

kazandırılmıştır. Eser özellikle Horasan bölgesi kadın sûfileriyle ilgili başka kaynaklarda yer almayan çok sayıda, kısa malumat içermesiyle de ayrı bir önemi haizdir. Eserde bahsi geçen hanımların çoğu devrin ileri gelen siyaset adamlarının ve sûfilerin eşleri,³⁶ diğerleri de büyük ölçüde zamanın önde gelen sûfilerinin kızları ve müridleridir. Şu bir gerçek ki, gerek Nişaburlu hanım sûfiler gerekse diğer ekollerde yetişmiş sûfi hanımlar, İslâmın ilk yıllarında hanım sahâbîlerin sergiledikleri güzel ahlâkı, manevî hayata olan yönelimi devam ettirmişlerdir. İçlerinde Hz. Hatice gibi bütün mal varlığını eşine ve onun önderlik ettiği davaya vakfeden îsâr sahibi hanımlar olduğu gibi Hz. Âişe örneğinde görüldüğü üzere eşlerinin görüşlerini insanlara rivâyet ederek ilme hizmet eden hanım sûfiler de mevcuttur. Hz. Âsiye, Hz. Meryem, Sahâbî hanımlar, Hz. Peygamberin eşleri annelerimiz, kadın evliyâlar âdetâ kutlu bir zincirin halkalarıdır. İslâm mânevî hayatının bu güne ulaşmasında söz konusu silsilenin katkısı yadsınamaz. Şüphesiz, Nişâburlu hanım sûfiler de bu zincirin en kuvvetli halkarından biridir.

1.Nişâbur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet Anlayışı

H III-IV. asır Nişâburlu hanım sûfilerde görülen fütüvvet; îsâr, kendini hizmete adama, tevekkül, eziyet vermemek, iyiliği yaymak, sızlanmayı bırakmak gibi anlamlar içermektedir. Söz konusu dönemde hanım sûfilerin yakınındaki isimler Bâyezîd-i Bistâmî, Zünnûn Mısrî (ö.245/859), Hâtim el-Esam, Ahmet b. Hadraveyh, Ebû Osman Hîrî, Ebû Abdullah es-Siczî, Ebu Muhammed Mevsilî, Hamdûn Kassâr, Şiblî (ö.334/945) şeklinde tespit edilmiştir.

Horasan bölgesinde yetişmiş ilk hanım sûfilerden en meşuru 203/818³⁷ ve 223/837³⁸ yıllarında vefat ettiğine dair, hakkında iki ayrı rivayet bulunan, Fâtıma Nişâburî'dir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin övgülerine mazhar olan, Zünnûn Mısrî'nin kendisinden bazı meseleleri sorup öğrendiği Fâtıma Nişâburî'nin³⁹ tasavvuf düşüncesinde Horasan tasavvufunun ilk temsilcilerinde gördüğümüz tevekkül an-

36 Mustafa Aşkar, "Ebu Abdurrahman Sülemî'nin Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyat Adlı Eserinde Kadın Sûfilerin Yeri", *AÜİFD*, c.37, Ankara,1997, ss.405-406.

37 Ebu Abdurrahman Sülemî, *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidati's-Sûfiyyat*, tah. M. Muhammed Tanahî, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1993, s.62; Nüreddin Abdurrahman b. Ahmed el-Camî, *Nefahatü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çev. ve şerh. Lâmiî çelebî, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul,Marifet Yayınları, 1995, s.850; Zeyneb bt. Yusuf Fevvez el-Amilî, *Durrül-Mensûr fi Tabakati Rabbati'l-Hudûr*, Beyrut,Daru'l-Marife, 1312, s.368.

38 Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, tah. Mahmud Fahurî-Muhammed Kal'acî, Beyrut, Dâru'l-Marife,1979, c.4,s.124; Abdulvehhab b. Ahmed b. Ali el-Ensârî eş-Şaranî, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, Mısır, Matbaatü Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1954, c.1, s.66; Yusuf b. İsmail b. Hasen b. Muhammed en-Nebhanî, *Camî Keramati'l-Evliya*, Beyrut, Daru'l-Marife, 1994, c.2, s.435.

39 Sülemî, *age.*, s.61; İbnü'l-Cevzî, *age.*, c.4, s.124; Camî, *age.*, s.849; Şaranî, *age.*, c.1, s.66; M. Zihni Efendi, *Meşahiru'n-Nisâ*, sad. Bedrettin Çetiner, Şamil yayınevi, İst., 1982, c.2, s.126; c.4, s.124; Amilî, *age.*, ss.365-368.

layışına rastlamaktayız. Dolayısıyla Fâtıma Nişâburî'nin fütüvvet anlayışının tevekkül merkezli olduğunu söyleyebiliriz. Zünnûn Mısrî ile aralarında geçen şu olayda Fâtıma, Zünnûn Mısrî'ya yolun inceliklerini hatırlatmış, bu konudaki iddasını ortaya koymuştur. Rivâyete göre Fâtıma Nişâburî, Zünnûn Mısrî'ya bir hediye yollamış, Zünnûn Mısrî ise bu hediyeyi, “Hatunlardan bir şey kabul etmek de zillet ve kusur vardır.” diyerek reddetmiştir. Zünnûn Mısrî'nin bu davranışı karşısında Fâtıma Nişâburî, “Gerçek sûfiler (verenle alan) arasında vasıta görmezler, (veren Allah'a verir, alan da O'ndan alır)” diyerek,⁴⁰ O'nun tasavvuf düşüncesini eleştirmiştir.

Fâtıma Nişâburî gibi tevekkül düşüncesine önem veren Horasanlı hanım sûfilerden bir diğeri de Hâtim el-Esâm'ın karısıdır. İsmi kaynaklarda geçmeyen bu hanım, eşi Hâtim el-Esâm gibi tevekkül kavramı üzerinde ısrarla durmaktadır. Hatta onun bu konuda geldiği nokta eşinin de önündedir. Nitekim Rum topraklarına gazaya gidecek olan Hâtim el-Esam, eşine ne kadar nafaka hazırlaması gerektiğini sormuş; karısı, “Hayatımı idâme ettirecek kadar.” sözleriyle cevaplamıştır. Bu cevap üzerine Hâtim el-Esâm, “Senin hayatını idâme ettirmek benim elimde değil ki!” deyince; karısı, “Peki benim rızıkım senin elinde mi ki!” yanıtını vermiştir. Daha sonra bu hanıma kocasının ne kadar nafaka bıraktığı sorulduğunda ise, “Hâtim de benim gibi rızık yiyendir. Rızık veren buradadır, bir yere gitmedi” diyerek,⁴¹ tevekkül düşüncesini ortaya koymuştur.

Hicrî III. ve IV. asırda fütüvvet ve melâmet, bölge sûfilerinin hâkim anlayışı haline gelmesiyle, özellikle Nişâburlu sûfiler fütüvvetin tarifini yapmaya, ilkelelerini tespit etmeye başlamıştır.

Fütüvvet anlayışına sahip Nişâburlu hanım sûfilerin önde gelen temsilcilerinden biri de zamanın Belh Emîri'nin kızı Ümmü Ali'dir. Asıl adı Fâtıma olan ve bu yüzden Fâtıma Nişâburî ile karıştırılan bu hanım,⁴² fütüvvet ehlerinden Ahmed b. Hadraveyh ile evli idi. Farklı hikâyesi ile dikkat çeken Ümmü Ali'nin yaşamıyla ilgili ayrıntılar, kaynaklarda detaylı bir şekilde anlatılmıştır.⁴³ Ümmü Ali'nin görüşmüş olduğu sûfilerden Bayezîd-i Bistâmî ve Ebû Hafs Haddâd, Fâtıma'nın yani Ümmü Ali'nin tasavvuftaki bilgisine hayran kalmış, ona övgülerde bulunmuşlardır.⁴⁴ Hiç şüphesiz, Ümmü Ali'nin fütüvvet anlayışını benimsemesindeki

40 Sülemî, *age.*, s.61, İbnü'l-Cevzî, *age.*, c.4, s.124; Camî, *age.*, s.849; Cevad Nurbahş, *Sûfî Women*, translated: Leonard Lewisohn, London:Khaniqahi-NimatullahiPublication, 1990, s.162.

41 Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul:Mavi yayıncılık, 2002, c.1, s.295; Nurbahş, *age.*, s.190.

42 Bkz. Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, ss.414-415; Aynı yazar, *Ruhum Bir Kadındır*, s.43.

43 Sülemî, *age.*, s.76; Ebû Nuaym İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabâkâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut:Darü'l-Küttabi'l-Arabî, 1405, c.10, s.42; Camî, *age.*, s.851; Hucvirî, *age.*, s.220; Attar, *age.*, c.1, s.343; Nurbahş, *age.*, s.92.

44 Sülemî, *age.*, s.76; Hucvirî, *age.*, s.220; Attar, *age.*, c. 1, s.344.

en büyük etken, tasavvuf yolunda kendisine rehber olarak gördüğü kocası Ahmed b. Hadraveyh'di. Ümmü Ali ve eşinin evlerini ziyarete gelecek olan "fityan reisi" (Yahya b. Muaz Razi) için gösterdikleri hürmet,⁴⁵ bu anlayışa sahip kimseleri ne denli önemsediklerini göstermektedir.

Sûfi düşüncede fütüvvet, ağırlıklı olarak îsar merkezli ele alınmıştır.⁴⁶ Ümmü Ali ve diğer Nişâburlu hanım sûfiler için de benzer durum söz konusudur. Ümmü Ali tevbe edip tasavvuf yoluna girdikten sonra malının çoğunu fakirlere dağıtmış, Ahmed b. Hadraveyh ve arkadaşlarına maddi yardımda bulunmuştur.⁴⁷ Bir hayli zengin olan Ümmü Ali malının çoğunu fakirlere dağıtmış, fakirlik hususundaki, "Fakir kalacağımı düşünmem, yalnızca Rabbimin zenginliğini düşünürüm. Böylece fakirliği yaşamam. Kendi kendime, O'nun gibi bir efendisi olan nasıl fakir olur ki? derim" sözleriyle⁴⁸ tevekkül anlayışını ortaya koymuştur.

Bilindiği gibi fütüvvet anlayışında başkalarına hizmet etmek esas kabul edilirken, başkalarından böyle bir tutum beklenmez. Benzer anlayışa sahip Ümmü Ali'ye Belh'den bir hanım gelmiş ve Allah'a yakın olmak için ona hizmet etmek istediğini söylemiştir. Ümmü Ali ise kadına, "Niçin Allah Teâla'ya hizmeti vesile edip, bana yakın olmayı talep etmiyorsun?" şeklinde cevap vermiştir.⁴⁹

Ümmü Ali kendisine hizmette bulunmak isteyen bu hanımın teklifini reddetmiş olsa da fütüvvet ehline hizmetin faziletine inanmak, hanım sûfilerde rastlanan bir özelliktir. İki arkadaşı sûfi Âişe Merveziyye ve Amrâ Fergâniyye, fütüvvet ehline hizmetin manevi alanda kişiye sağlayacağı kazanımlar üzerinde durmuşlardır. Bu hanımlardan Âişe Merveziyye, Ahmed b.Seriy (ö.357/967) ile evlenmiş, Ebû Osman Hîrî'nin tasavvuf düşüncesinden etkilenmiş bir sûfi idi. Âişe Merveziyye hizmet hususunda, "Fütüvvet ehlinden birine bir mevzuda yardımcı olduğumda, sırrımda bir nur bulurum. Onun hizmetini ve gereklerini yerine getirdiğimde bu nur bende tamamlanır. Hizmetini kısa kestiğimde de bu nur söner." demiştir.⁵⁰ Âişe Merveziyye'nin kendisinden rivayetlerde bulunduğu sûfi Amrâ Fergâniyye de tıpkı Âişe Merveziyye gibi fütüvvet ehline ve diğer insanlara hizmetin faziletinden bahsetmiştir. Mârifet ve fena konularında da görüşleri olan Amrâ, hür insanlara ve fütüvvet ehline hizmet eden kişinin halkın yanında itibar görüp, onların muhabbetini kazanacağını, hatta bu şekilde davranarak evliyalar derecesine ulaşabileceğini savunmuştur.⁵¹

45 Kuşeyrî, *age.*, c.2,ss. 474-475; Hucvirî, *age.*, ss.220-221; Attar, *age.*, c.1, ss.344.

46 Bolat,*age.*, s. 288.

47 Sülemî, *age.*, s.76; Camî, *age.*, s.851.

48 Sülemî, *age.*, s.76; Camî, *age.*, s.851.

49 Sülemî, *age.*, s.77; Camî, *age.*, s.851; Nurbahş, *age.*, s.94.

50 Sülemî, *age.*, s.90.

51 Sülemî, *age.*, s.87.

Halka hizmeti fütüvvet anlayışlarının önemli bir unsuru olarak gören hanım sûfilerin, fütüvvetin tanımı ile ilgili açıklamaları da bu yönde olmuştur. Sülemî'nin fütüvvet ehlinden olduğunu özellikle vurguladığı, hayatı hakkında hiç bir bilgiye sahip olmadığımız hanım sûfi Fâtıma Hankâhiyye fütüvveti, “Ayrım gözetmeden hizmette bulunmaktır.”⁵² şeklinde tanımlamıştır. Fâtıma Hankâhiyye'ye göre; ariflerin mutluluğu, fütüvvet ehlini görmekte, üzüntüsü de fütüvvet ehlinden ayrı kalmakla olur.⁵³ Böylesine önemli ifadelerin sahibi Fâtıma Hankâhiyye hakkında başka kaynaklarda hiçbir malumatın olmaması, şüphesiz tasavvuf ilmi açısından büyük eksikliklerdir.

Fâtıma Hankâhiyye de olduğu üzere, Sülemî'nin fütüvvet ehlinden olduklarını özellikle belirttiği hanım sûfiler arasında; Hevrâ adıyla tanınan Emetü'l-Azîz'i⁵⁴ ve Ebû Abdullah es-Siczi'nin eşi Ümmü Abdullah'ı⁵⁵ görmekteyiz

Daha önce de belirttiğimiz gibi Nişâbur ekolüne mensup hanım sûfilerin fütüvvet anlayışı büyük oranda îsâr merkezlidir. Bilhassa fakirleri öven, onlara yardımcı ve hizmeti tavsiye eden ifadeleri, Sülemî'nin tespit ettiği fütüvvet ilkelerini⁵⁶ birebir yansıtmaktadır.

Yaşadığı çağın önde gelen sûfileriyle kurduğu dostlukla dikkati çeken Merhâ Nâsibiyye, hakiki manada yaşanan fakirliği övmüş, “Fakir kişi, gerçek manada fakirliği yaşarsa, fakirlik izzet kıyafetine dönüşür.” demiştir.⁵⁷ Merhâ Nâsibiyye bu sözleriyle, suret fakirliğinden ziyade, kendinde bir varlık görmeme anlamındaki manevi fakirliği kastetmektedir. Dolayısıyla fakir kişiden kasıt sûfi düşünceye mensup kimselerdir.

Daha önce kendisinden bahsettiğimiz Âişe Merveziyye ve Ümmü Abdullah'tan da fakirler hakkında benzer ifadeler rivayet edilmiştir. Âişe Merveziyye, en fazla fakirlerle beraber yediği yemekten hoşlandığını belirtmiştir.⁵⁸ Ebu Abdullah es-Siczi'nin eşi ve İbn Nuceyd'in dostu olan Ümmü Abdullah, fakirleri küçümsemenin tehlikesine değinmiştir.⁵⁹

Nişâbur'un önde gelen sûfilerinden zühd ve vera sahibi Ahmed b. Hemedân'ın (ö.311/923) kızı, sûfi Ebû Bişr Helâvî'nin (ö.393/1002) annesi olan Ümmü Hüseyin de fakr yolunu övmüş, yolun zorluklarından haber vermiştir.⁶⁰

52 Sülemî, *age.*, s.123.

53 Sülemî, *age.*, s.123.

54 Sülemî, *age.*, s.104.

55 Sülemî, *age.*, s.92.

56 Sülemî, *Kitabü'l-Fütüvve (Tasavvufa Fütüvvet)*, ss.43-44, 93-94.

57 Sülemî, *Zikru'n-Nisve.*, s.107.

58 Sülemî, *age.*, s.90.

59 Sülemî, *age.*, s.92.

60 Sülemî, *age.*, s.113.

Fakirliği ve fakiri öven hanım sûfiler, fütüvvet anlayışlarının bir gereği olarak, fakirlere yardımla ve onların ihtiyaçlarını gidermekle meşgul olmuşlardır. Rey’le Nişâbur arasında bulunan Damegân’da⁶¹ yaşamış üç hanım sûfi; Abdüse bt. Hâris, Fâtıma bt. İmrân ve Melike bt. Ahmed b. Hayyeveyh fakirlere olan yakınlıklarıyla dikkat çekerler. Sülemî, Abdüse bt. Hâris’in uzun süre beldesindeki fakirlerin hizmetini gördüğünü rivâyet etmiştir.⁶² Ebû Muhammed Mevsilî’nin, “O, zamanın Râbia’sıdır.” sözleriyle övdüğü Fâtıma bt. İmrân’ın, ölümüne değin fakir ve garipleri gözettiği bildirilmiştir.⁶³ Zamanın Damegân reisi Ahmed b. Hayyeveyh’in kızı Melike de, fakirlere yardımı seven îsâr sahibi bir sûfi idi. Melike aynı zamanda amcasının oğlu olan eşi Hasen b. Ali Hayyeveyh ile çıktıkları hac yolculuğunda yanlarında bulunan son paralarını da Medine’de gördüğü Sudanlı fakirlere dağıtmıştır. Hasen, Şibli’nin, eşi hakkında kendisine söylemiş olduğu, “Sen erkeksin, O da kadın fakat O hal bakımından senden daha üstün.” şeklindeki sözleriyle ne demek istediğini, bu olay sonunda anladığını îtirâf etmiştir.⁶⁴

Fakirleri gözeten bir diğer sûfi hanım, kaynaklarda yaşamı hakkında hiç bir bilginin olmadığı Âmine Merciyye’dir. Fakirlerin sorumluluğunu üzerine almış olan Âmine, fakirlere hizmet etmenin kalbin nûru, sırrın salâhi olduğu düşüncesindeydi⁶⁵

Ebû Osman Hîrî’nin müridi Fâtıma bt. Ahmed b. Hani Nişâburiyye de fakirlere, Ebû Osman ve arkadaşlarına çok miktarda mal infâk etmiştir. Ebû Osman onun bu özeliğine işaret ederek, “Fâtıma’nın fakirlerle dostluğu, fityânın dostluğu gibidir. Dünya ve ahirette bu dostluktan karşılık beklemez.” sözleriyle onu övmüştür.⁶⁶

Fütüvvet anlayışını îsâr merkezli değerlendiren bir diğer sûfi hanım Âişe bt. Taviil Merveziyye’dir. Fakirlere yüklü miktarda bağış yapmış olan Âişe bt. Taviil Merveziyye’ye göre; fakir yemeğinden zevk alamayan, fakirliğin faziletinden de bîhaberdirdir. Sürekli olarak yardımlarda bulunan Âişe bt. Taviil Merveziyye’ye, “Kadınlardan yardım kabul etmek zillettir, deyip yardımını kabul etmezlerse, ne yaparsın?” diye sorulmuş, O da böyle bir ayrıma şiddetle karşı çıkmıştır.⁶⁷

Başkalarına mâddî ve mânevî yardımlarını esirgemeyen fütüvvet ehli hanımlar, kendi ihtiyaçlarını bildirmekten ve başkalarından yardım istemekten kaçınmışlardır. Nitekim sûfilerin bu tavrı, Sülemî’nin tespit ettiği fütüvvet ilkeleri

61 Ebu Abdullah el-Yakut, *Mu’cemü’l-Buldân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, trs., c.2, s.433.

62 Sülemî, *age.*, s.112.

63 Sülemî, *age.*, s.111.

64 Sülemî, *age.*, s.110.

65 Sülemî, *age.*, s.122.

66 Sülemî, *age.*, s. 91.

67 Sülemî, *age.*, s.124.

arasında da yer almaktadır.⁶⁸ Bu şekil bir anlayışa sahip olan Nişâburlu sûfî Futayme'nin fütüvvet düşüncesi, eşi büyük sûfî Hamdûn Kassâr'ın görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Hamdûn Kassâr'a göre, ihtiyacını insanlara arz etmemek ve onlardan yardım istememek fütüvvetin bir gereğidir. O, mahlukun mahluktan yardım istemesini, mahbusun mahbustan yardım istemesine benzetmiştir.⁶⁹ Hamdûn'la aynı düşüncede olan Futayme de, "Kalbin imarı dünyadan yüz çevirmekle olur, kalbin mahvolması da yaratılmışlardan yardım istemekle olur." demiştir.⁷⁰

Futayme örneğinde olduğu gibi sûfî hanımlar, fütüvvet düşüncelerini oluştururlarken, çevrelerindeki bu anlayışın önde gelen isimlerinden büyük oranda etkilenmişlerdir.

Sonuç olarak; Nişâbur ekolüne mensup hanım sûfilerde görülen fütüvvet anlayışı, zikredilen örneklerde de açıkça görüldüğü üzere isar merkezli bir anlayıştır. Halka hizmeti, fakirlere yardımı, ön plana alan fütüvvet düşüncesi, Nişâburlu hanım sûfilerin ortak özelliğidir.

2. Nişâbur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Melâmet Anlayışı

Melâmet fütüvvet temelinde gelişmiş bir anlayış olmakla beraber, meselelere olumsuz yaklaşımıyla fütüvvetten ayrılır. Dolayısıyla Nişâburlu hanım sûfilerin özellikle; riyâ, ihlâs, nefsini küçük görme, aşağılama, özel kıyafet ve törenlere karşı olma gibi hususlardaki tavırlarıyla melâmetî tarzda bir anlayışa sahip olduklarını görmekteyiz. Bu dönemde melâmet ehli hanımların yakınında Hamdûn Kassâr, Ebû Abdullah b. Hafif (ö.371/982), Ebû Amr b. Nuceyd, Ebû Kâsım Nasrabâzî, Ebû Abdullah b. Hafif (ö.371/982), Ebû Ali Sekafî (ö.328/940), Abdullah b. Münâzîl (ö.331/942), Ebû Osman Hîrî, Ebû Abbas Dineverî (ö.340/951) gibi isimleri zikredebiliriz.

Bilindiği gibi melâmet düşüncesi büyük ölçüde riyâ endişesinden doğmuş bir anlayıştır. Dolayısıyla bu bölge sûfilerinin, riyanın karşıtı olan ihlâs kavramı üzerinde ısrarla durduklarını görmekteyiz. Horasan bölgesinin ilk hanım sûfilerinden olan Fâtıma Nişâburiyye da bu sûfilerdendir. Fâtıma Nişâburiyye, ârifle ihlâs sahibini ayırttığı sözünde muhlis olmanın farkını vurgulamış ve bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Hak Teâlâ'yı müşâhade mertebesine ereyim diye amel eden kimse ârifdir. Allah beni müşâhede ediyor diye amel eden kişi de ihlâs sahibidir."⁷¹

Fâtıma Nişâburiyye doğruluğun, kişinin gayreti sonunda Allah'ın muradı olduğunu düşünmüştür. Burada kula düşen, ihlâslı olmaktır. Ona göre, Allah'ı hatırına getirmeyen her konuda cüretkârdır, her şeyi konuşur ama kim müşâhede

68 Sülemî, *Kitabü'l-Fütüvve*, s.53.

69 İsfahanî, *age.*, c.10, s.231.

70 Sülemî, *Zikru'n-Nisve*, s.95.

71 Sülemî, *age.*, s.62; İbnü'l-Cevzî, *age.*, c.4, s.124; Camî, *age.*, s.850; Şarani, *age.*, c.1, s. 66.

üzere olur, Hak Teâlâ'yı sürekli hatırlarsa, Allah Teâlâ ona sadece doğru şeyleri söyletir, onu hayâ ve samimiyetle donatır.⁷²

İhlas konusuna dikkat çeken bir diğer sûfi hanım Ümmü Fadl olarak bilinen Vehediyye'dir. Nisbesini Yemen'in bir köyünden almış olan Vehediyye,⁷³ hayatının çoğunu seyahat ederek geçirmiş bir sûfi idi. Öyle ki, bu seyahatlerin neticesinde, zamanın önde gelen sûfilerinin çoğuyla görüşmüştür. Ömrünün sonuna doğru Ebu Abdullah b. Hafif'le görüşmüş, ardından Nişâbur'a gidip burada İbn Nüceyd'le ve Ebû Kâsım Nasrabâzî ile bir araya gelmiştir. Vehediyye'nin ilminden ve sohbetinden yararlanmak isteyen sûfi büyüklerinden de onu ziyaret edenler olmuştur. Vehediyye giderek nazârî bir hal alan tasavvuf hareketine görüşleriyle önemli katkı sağlamıştır. Onun, diğer fikir akımlarından ayrılarak, ayrı bir hüviyet kazanan tasavvuf hareketini tarif edip, bu hareketin mensuplarının vasıflarını belirlemesi ise tasavvuf tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Böylesi etkin bir tasavvufî yaşamı olan Vehediyye, melâmet anlayışının ön koşulu olan ihlâslı davranmak üzerinde durmuştur. Özellikle ilimle meşgul olurken ihlâslı hareket edilmesi gerektiğini vurgulayan Vehediyye, sanıldığı gibi, ilimle amel etmenin çokça ibadet ederek olamayacağını; ilimle amelin, Allah'a ihlasla amel ederek olacağını savunmuş, ihlâslı amelin de sahih bir niyet ve Allah'ın nazarını üzerinde hissetmekle gerçekleşebileceğini söylemiştir.⁷⁴

Benzer konuya değinen bir diğer Nişâburlu hanım sûfi Ebu Amr b. Nüceyd'in hanımı Fahraveyh bt. Ali (313/925)'dir. Fahraveyh bt. Ali Nişâbur Ekolü içinde melâmetî anlayışın öncü isimleri arasında yer almıştır. Bu anlayışın gereği olarak, riyadan uzak durup, ihlâslı olmanın önemini vurgulamıştır. Özellikle ilmî konularda konuşulurken bu hususa dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizmiş, ilmin amelle tamamlanması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁷⁵

Melâmetiliğin fikir olarak üzerinde ısrarla durduğu temel prensip, Sülemî'nin eserinde de belirttiği üzere riya ile mücadeledir.⁷⁶ Amel ve hallerin nefsin kendisine bir pay çıkarabileceği endişesiyle gizlenmesi melâmetliliğin vazgeçilmez ilkesidir.⁷⁷ Mücadele sahibi bir sûfi olan Avne Nişâburiyye'nin riya endişesiyle, "Zina eden kişinin zinasından, hırsızın hırsızlığından tevbe ettiği gibi namazımdan ve orucumdan tevbe ederim." şeklinde söylediği sözler, onun melâmet anlayışını göstermektedir.⁷⁸

72 Sülemî, *age.*, s.62; ibnû'l-Cevzî, *age.*, c.4, s.124; Camî, *age.*, s.849; Şaranî, *age.*, c.1, s.66; Amilî, *age.*, s.367.

73 Yakut, *age.*, c.5, s.392.

74 Sülemî, *age.*, s.106.

75 Sülemî, *age.*, s.80.

76 Sülemî, "Risaletü'l-Melâmetiyye", haz. Ebu'l- Alâ Afifi, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Kâhire, 1942, c.6, s. 81.

77 Bolat, *age.*, s.178.

78 Sülemî, *Zikru'n-Nisve*, s.103.

Melâmetiler riya endişesiyle hallerin gizli olması gerektiğine inanırlar.⁷⁹ Hâle adıyla tanınan Ümmü Gülsüm, vecd hususundaki görüşleriyle melâmetî anlayışın bu konudaki tavrını yansıtmıştır. Ebu Ali Sekafî, Abdullah b. Münâzîl, Ebû Kâsım Nasrabâzî gibi sûfîlerle dostluğu olan Ümmü Gülsüm'ün tasavvuf yaşamında vecd hali önemli bir yere sahiptir. Yakın dostu Ümmü Hüseyin'le çıktıkları bir dağ gezisinde yaşadığı vecd hali, kaynaklarda anlatılmaktadır. Ümmü Gülsüm, melâmet anlayışın gereği olarak, vecd halinde riyakar davranılmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre; vecd halinde, yapmacık davranan kişinin zorlama tavırları belli olur, bu hal kulda Allah'ın sırrıdır. Allah onu açık etmek istediğinde meydana çıkarır, gizlemek istediğinde ise saklar.⁸⁰ Özetle; Ümmü Gülsüm, vecd halindeki bir kişinin sürekli riya tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söyleyerek, gizliliğin esas olması gerektiğini ifade etmiştir

Daha önce kendisinden bahsettiğimiz Âişe bt. Ahmed Tâvil Merveziyye de melâmetiyedeki gizlilik ilkesine vurgu yapmış, bilhassa kadınlar için keşfin gizli kalmasının, daha iyi olacağını belirtmiştir.⁸¹

Yine bu konuyla alakalı bir başka melâmetî ilkesi de kerametleri gizlemek, bunları istidrâc ve hak yolundan ayıran hileler olarak değerlendirmektir.⁸² Bâyezîd-i Bistâmî'nin yaşadığı yer olan Bistam yakınlarındaki Nevkabız köyünden sûfî Emetullah el-Cebeliyye ile Bâyezîd-i Bistâmî arasında geçen olayda, bu ilkenin önemi vurgulanmaktadır. Bâyezîd-i Bistâmî'nin kendisinden övgüyle söz ettiği Emetullah el-Cebeliyye, izhar ettiği kerametlerle tanınmış bir sûfî idi. Rivâyete göre; sürekli keramet gösteren Emetullah'ı Bâyezît yanılarak, eşi Abdullah el-Cebeliyye'nin yanında zor durumda bırakmıştır.⁸³ Şüphesiz, Bâyezîd-i Bistâmî'nin böyle davranmasında, Emetullah'ı yalancı durumuna düşürmek gibi bir niyeti yoktur. Sülemî onun bu hareketini, "Bâyezît bununla Emetullah'ın durumunu kocasından gizlemek istemiştir." şeklinde yorumlamıştır.⁸⁴ Sonuçta Bâyezîd-i Bistâmî sûfî dostu Emetullah el-Cebeliyye'ye kerametlerin gizlenmesi gerektiği hususunda bir ders vermiştir.

Sülemî'nin tespit ettiği melâmetîliğin ilkeleri arasında; nefsi hor görme, nefis ister itaat etsin, ister isyan etsin her halükarda onu itham etme, nefsin hiç bir halden razı olmadan, onunla düşman olmak vardır.⁸⁵ Ebû Osman Hîrî, Ebû'l-Abbas Dineverî gibi fütüvvet ve melâmet ehlinin önde gelen iki sûfisiyle kurduğu münasebetle dikkat çeken Fâtıma bt. Hecafiyye'de nefsi itham eden bir anlayış

79 Sülemî, *Risale*, s.94.

80 Sülemî, *age.*, s.114.

81 Sülemî, *Zikru'n-Nisve*, s.124.

82 Sülemî, *Risale*, s.101.

83 Sülemî, *Zikru'n-Nisve*, ss.96-97.

84 Sülemî, *Zikru'n-Nisve*, ss.96-97.

85 Sülemî, *Risale*, s.82.

görmekteyiz. Nefsin daima aşağılanması gerektiğine inanan Fâtıma bt. Hecafiyeye, “Biri diğerine “ahmak” dediğinde ona sadece, “Efendim, buyur!” diye karşılık veririm” demiştir. Fâtıma bt. Hecafiyeye’ye göre; bizler asıl düşmanımıza dost, dostumuza da düşmanca davrandığımızdan aptallık etmekteyiz. Nefis ve şeytan iki düşman olduğu halde, onlara dostça davranıyor, kitap ve sünnet kurtuluşumuz iken onlardan yüz çeviriyoruz.⁸⁶

Melâmet ehlinin önderi ve bu anlayışın Nişâbur’da yayılmasında önemli hizmetleri olan Hamdûn Kassâr’ın eşi Fudayme’de de melâmetî anlayış görülmektedir. Nefsi kınamayı, ondan asla razı olmamayı tavsiye eden Hamdûn Kassâr⁸⁷ gibi Fudayme de, nefsinin kulluk bilincinde olacağını, bu kimsenin de yalnızca Mevlâsıyla övüneceğini söylemiştir.⁸⁸ Netice de Fudayme’nin tıpkı eşi gibi, fütüvvet ve melâmet düşüncesine katkıları olmuş bir sûfi olduğunu söyleyebiliriz.

Melâmetîliğin başlıca ilkeleri arasında; insanların kusurları ile ilgilenmeyi terk edip, nefsinin kusurlarıyla uğraşmak ve böylece onun kötülüğünden sakınmak, nefsi sürekli itham edip, onu ıslah etmeye çalışmak, nefsin gizli kusur ve ayıplarıyla ilgilenmek gelir.⁸⁹ Bu tarz selbî bir anlayışa sahip olan Ebû Osman Hîrî’nin torunu Ümmü Ahmet, “Fiillerin hepsi kusurludur. Kusurdan uzak olmayan nefsin ayıbını bilemez. Kim kendinde bulunan kusura rıza gösterirse, bu durumu tedâvî olmaz. Allah onu bu kötü duruma vâris kılar.” diyerek,⁹⁰ nefisle mücadelenin devamlı olması gerektiğine değinmiştir. Melâmetî anlayışın olaylara selbî yaklaşımını İbn Nüceyd’in hanımı Fahraveyh bt. Ali’de de görmekteyiz. O bir sözünde, “Hal zayıf, tehlike büyük, dava geniş, doğruluksa azdır.” demiştir.⁹¹ Daha önce ihlasla ilgili düşüncelerini aktardığımız Fâtıma Nişâburiyeye; sâdık ve muttakî bir kulun, nefsine karşı gösterdiği direnci, denizde dalgalarla boğuşan kişinin haline benzetmiştir. Ona göre; büyük bir denizde dalgalarla boğuşup boğulmak üzere olan kimse, kurtulmak için nasıl dua ediyorsa, muttakî bir kul da aynı samimiyetle Allah’a kurtuluşu için dua etmelidir.⁹²

Melâmetîlerin en temel özelliklerinden biri, halktan farklı özel kıyafet giymeye karşı çıkmalarıdır. Hanım sûfilerden bu mevzuya dikkat çeken Emetü’l-Azîz olmuştur. Hevra olarak bilinen Emetü’l-Azîz, üzerinde yünden kıyafeti olduğu halde yanına gelen bir kadına, şunları söylemiştir: “Kim yünlü giyinirse, insanların en safi olması gerekir. Ahlakî yönden insanların en iyisi, halka karşı en cö-

86 Sülemî, *Zikru’n-Nisve*, s.82.

87 İsfehanî, *age.*, c.10, s.231; Şaranî, *age.*, c. 1, s.84; İbnü’l-Cevzî, *age.*, c.4, s.122.

88 Sülemî, *Zikru’n-Nisve*, s.95.

89 Sülemî, *Risale*, s.97.

90 Sülemî, *Zikru’n-Nisve*, s.102.

91 Sülemî, *Zikru’n-Nisve*, s.80.

92 Sülemî, *Zikru’n-Nisve*, s.62; İbnü’l-Cevzî, *age.*, c.4, s.124; Camî, *age.*, s.850.

merti, insanların en tatlı huylusu, cömerti ve eli açığı olması gerekir. Nasıl ki, elbisenle halktan ayrılıyorsan özelliklerinle de onlardan farklı olmalısın.”⁹³

Görüldüğü gibi, hanım sûfilerin melâmet anlayışları; riya, ihlas, nefsi itham, nefsi aşğılama gibi anahtar kavramlar etrafında şekillenmiştir.

---

93 Sülemî, *Zikru'n-Nisve*, s.104.

Sonuç

Bu kısa çalışmamızda, Nişâbur ekolünde yetişmiş hanım sûfilerde görülen fütüvvet ve melâmet düşüncesini ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık.

Nişâbur ekolüne mensup hanım sûfilere tanınamızda Sülemî'nin eserinin katkısı büyüktür. Zira Sülemî, fütüvvet ve melâmet anlayışlarının ilkelerini en erken tespit eden müelliflerden biri olmanın yanında, bu anlayışa mensup erken dönem hanım sûfiler hakkında detaylı malumat veren tek yazardır, dememiz çok da yanlış olmaz. Esasında Sülemî, fütüvvet ilkesi olarak zikrettiği pek çok özelliği melâmet ilkesi olarak da tespit etmiş, her iki kavramın yakın münasebetini ortaya koymuştur. Dolayısıyla da fütüvvet ehli olarak tanıttığı hanım sûfilerin birçoğundan melâmeti anlayışı çağrıştıran rivayetler nakletmiştir. Biz de Fâtuma Nişâburiyye, Futayme, Emetü'l-Azîz, gibi hanım sûfilere her iki anlayışa ait yaklaşımlar sergiledikleri için hem fütüvvet ehli hem de melâmet ehli hanım sûfiler arasında zikretmeyi uygun gördük. Sonuç olarak; tüm bu anlayış farklılıklarını tasavvuf genel ismi altında değerlendirirsek, h. III-IV./m.IX-X yy Nişâbur ekolünde yetişmiş hanım sûfilerin melâmet ve fütüvvet şeklinde adlandırılan tasavvuf anlayışlarında; ihlas, tevekkül, îsar, riya endişesi, kendini hizmete adama, nefisle mücadele gibi mevzuların öne çıktığını söyleyebiliriz.

Nitekim bahsi geçen sûfi hanımlar sadece devrin önde gelen erkek sûfilerinin sözlerini bizlere ulaştıran bir râvi olmakla yetinmemiş, kendi özgün tasavvuf anlayışlarını da ortaya koymuşlardır.

Neticede bu çalışmamızda Nişâbur ekolüne mensup hanım sûfilerin bölgenin mevcut tasavvuf anlayışını yansıttıklarını, devrin önde gelen erkek sûfileriyle paralel görüş serdettiklerini, sûfiyâne tavır ve sözleriyle tasavvufî düşüncenin gelişiminde etkin rol oynadıklarını tespit etmiş bulunmaktayız

Kaynakça

Afifî, Ebu'l-Âlâ, *Tasavvuf İslamda Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.

_____, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000.

Âmilî, Zeyneb bt. Yusuf Fevvez, *Durrû'l-Mensûr fî Tabakati Rabbati'l-Hudûr*, Beyrut, Daru'l-Marife, 1312.

Aşkar, Mustafa, “Ebu Abdurrahman Sülemî'nin, Zikru'n-Nisveti'l-Müteabidati's-Sûfiyyat Adlı Eserinde Kadın Sûfilerin Yeri”, *AÜİFD*, c.37, Ankara, 1997.

Attar, Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, c.I-II, İstanbul, Mavi Yayıncılık, 2002.

Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.

Camî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed, *Nefahatü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çev. ve şerh. Lâmiî Çelebî, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995.

Çubukcu, Hatice, *İlk Dönem Hanım Sufiler (H.I-V/ M.VII-XI Yüzyıllar)*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2006.

Demirci, Mehmet, “Ahîlik'te Tasavvufî Boyut: Fütüvvet”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.7, İzmir, 1992.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, Gri Yayıncılık, 1992.

Hucvirî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982.

İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Sıfatü's-Safve*, tah. Mahmud Fahûrî-Muhammed Kal'aci, c.I-IV, Beyrut, Daru'l-Marife, 1979.

İsfehanî, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfîyâ*, c. I-X, Beyrut, Daru'l-Küttabi'l-Arabî, 1405.

İsfehânî, Râgıb Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Kahire, 1961.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazzin, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, tah. Abdülhalim Mahmud, Kahire, 1974.

Küçük, Sezai, “Abdullah Ensârî el-Heravî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: “Kitâbu'l-Fütüvvet”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.2, Sakarya, 2000.

M. Zihni Efendi, *Meşâhiru'n-Nisâ*, sad. Bedrettin Çetiner, c.I-II, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1982.

en-Nebhanî, Yusuf b. İsmail b. Hasen b. Muhammed, *Camiu Kerâmâti'l-Evliya*, c.I-II, Beyrut, Daru'l-Marife, 1994.

Nurbahş, Cevad, *Sûfi Women*, translated Leonard Lewisohn, London, Kha-niqahi-Nimatullahi Publications, 1990.

Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2001.

_____, *Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999.

Sviri, Sara, “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmizî”, *Tasavvuf Dergisi*, çev. Salih Çift, sayı 11, Ankara, 2003.

Smith, Margaret, *Bir Kadın Sûfi: Rabia*, çev. Özlem Eraydın, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991.

Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyat*, tah. M. Muhammed Tanahî, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1993.

_____, “Risaletü'l-Melâmetiyye”, haz. Ebu'l-Ala Afifi, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdab*, VI, Kâhire, 1942.

_____, *Kitabu'l-Fütüvve (Tasavvufta Fütüvvet)*, nşr. ve çev. Süleyman Ateş, Ankara, AÜİFD Yayınları, 1977.

Şaranî, Abdulvehhab b. Ahmed b. Ali el-Ensârî, *et-Tabakatü'l-Kübra (Levâ-kıhu'l-Envar fî Tabakâti'l-Ahyar)*, c.I-II, Mısır, Matbaati Mustafa el-Babi'l-Halebî, 1954.

Uludağ, Süleyman, *Sûfi Gözüyle Kadın*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

_____, “Fütüvvet”, *DİA*, c.13, İstanbul, 1996.

_____, *Dört Kapı Kırk Eşik İslâm Toplumlarında Sûfi Gelenekler ve Der-viş Tipleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1997.

Yakut, Ebu Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. I-V, Beyrut, Daru'l-Fikr, trs.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1997.